

Konotacja w średniowiecznych grupach apozycyjnych

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Jan Kochanowski University of Kielce

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce, Polska

Email: zbrog@interia.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9512-4027>

Zainteresowania naukowe: składnia, kultura języka, komunikacja językowa

Research interests: syntax, language culture, linguistic communication

Streszczenie. Konotacja jako składniowy mechanizm zapowiadania określonego składnika w zdaniu występuje bądź nie także w grupach apozycyjnych. Na podstawie testu na nieeliptyczność (lub eliptyczność) wypowiedzenia można stwierdzić, czy podstawa apozycji lub sama apozycja są konotowane (zdanie jest wówczas niepełne) czy też nie (po elipsie składnika zdanie jest nadal kompletne). Oglądowi w artykule poddano pod tym kątem staropolskie grupy apozycyjne typu *Jakub i Jan, syny Zebedeuszowe; Bolesław, książę pan i dziedzi; kapitulum „Ut noxius”*. Wynotowane one zostały ze wszystkich zabytków języka polskiego i stanowią reprezentatywny zasób ówczesnych konstrukcji tego typu. W wyniku analiz ustalono, że w niektórych typach podstawa była konotowana (*Maryja, światła róża*) lub apozycja (*ty, Panie*). Występowały też grupy z niekonotowaną podstawą (*Piotr burmistrz z Koźmina*) oraz niekonotowaną apozycją (*kamień, margaryta*). Na tej podstawie ustalono typologię analizowanych grup, wyróżniając grupy z niekonotowanymi podstawą i apozycją, z konotowanymi podstawą i apozycją, z niekonotowaną podstawą i konotowaną apozycją oraz z konotowaną podstawą i niekonotowaną apozycją.

Słowa kluczowe: konotacja; grupa apozycyjna.

The Connotation in Medieval Appositional Groups

Abstract. Connotation as a syntactic mechanism of announcing a specific component in a sentence occurs or not in appositional groups. Based on the test for the non-ellipticity (or ellipticity) of the utterance, it can be determined whether the opposition base or the apposition itself is connoted (the sentence is then incomplete) or not (after the ellipse of the component, the sentence is still complete). Old Polish appositional groups of the type *James and John, sons of Zebedee; Bolesław, priest and heir; chapter „Ut noxius”* were reviewed in this article. They have been recorded from all monuments of the Polish language and constitute a representative collection of constructions of this type at that time. As a result of the analysis, it was found that in some types of expressions, the base was connoted (*Mary, rose lights*) or apposition (*You, Lord*). There were also groups with an unconnoted base (*Piotr mayor from Koźmin*) and an unconnoted apposition (*stone, margarita*). On this basis, the typology of the analyzed groups was established, distinguishing groups with unconnoted base and apposition, with connoted base and apposition, with unconnoted base and connoted apposition, and with connoted base and unconnoted apposition.

Keywords: connotation; apposition group.

Submitted 10 December 2022 / Accepted 22 February 2023

Įteikta 2022 12 10 / Priimta 2023 02 22

Copyright © 2023 Piotr Zbróg. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

Wstęp

Celem badawczym w artykule uczyniono ustalenie predyspozycji konotacyjnych składników grup apozycyjnych w średniowiecznej polszczyźnie typu *imię Jairus, Judasz Skaryjotski, Maryja Magdalena, słowo „zawždy”, kapitulium Contingit et infra*. Mają one następujące cechy: w podstawowej formie to bezspójnikowe koreferencyjne dwuargumentowe frazy, których ośrodkami są rzeczowniki lub ich dystrybucyjne ekwiwalenty; pierwsza linearnie fraza to podstawa apozycji, druga to apozycja (por. Kallas, 1980; Zbróg, 2019).

Kwestia konotacji – nie do końca jednoznacznie rozumiana w literaturze lingwistycznej (por. Saloni, Świdziński, 1984) – stanowi w wypadku grup rzeczownikowych interesujące zagadnienie, gdyż ze względu na istotę apozycja zazwyczaj występuje jako człon dodatkowy, uzupełniający podstawę w różnych zakresach i wchodzące w nią w złożone relacje w związku z derywacją (grupy predykatywne, nominatywne, translacyjne, metajęzykowe), denotacją (grupy z członami włącznymi, intersekcyjnymi, rozłącznymi, mieszanymi), zaś ze względu na ograniczanie zakresu czy przydawanie cechy grupy deskryptywne, restryktywne, mieszane (por. Kallas, 1980; Zbróg, 2019). Na te kwestie nakładają się ponadto problemy składniowe, związane z potencjalną eliptycznością lub nieeliptycznością konstrukcji z apozycjami, przesądzające o ewentualnej obligatoryjnej lub fakultatywnej konotacji wewnątrzgrupowej.

Kluczowe zatem stało się w tym kontekście ustalenie, kiedy i który człon składowy w grupie apozycyjnej był konotowany lub niekonotowany. W celu ustalenia dyspozycji w tym zakresie przeanalizowano apozycje ze wszystkich zabytków języka polskiego do końca wieku XV. Poniższe przykłady ilustrują wyjątkowe przykłady rzeczywistych grup apozycyjnych, wyekscerpowane ze staropolskich źródeł, por.:

- Ale ja postawion jeśm krol od niego na **Syjon, gorze** świętej jego (Fl Ps II);
- Zakładana jest wiesielim wszelikiej ziemie **gora Syjon** (Fl Ps XLVII);
- Jestli moj poseł będzie zadzierzan, tedy **krol brat nasz** niechaj pośle tym rychlej k nam gońca swego (LCha);
- A **brat nasz krol** kogo będzie żądał u wielkiego posła, tego ja k niemu poślę (LCha);
- Jako Mieliński poł dziedziny rzeczoney Radzieszewo wydzierzał trzydzieści lat w **mirze, w pokoju** do zazwania (RPozn 1511).

Już ich pobieżny, intuicyjny ogląd daje obraz potencjalnej różnorodności w zakresie konotacji w powyższych przykładach, m.in. występowanie apozycji wymaganych przez jej podstawę (np. rzeczownik *słowo* konotuje „*pokłada*”) oraz niewymaganych (np. podstawa *krol* nie konotuje podrzędnika *brat*). W dalszej części uzasadnione zostaną szczegółowe ustalenia dotyczące przyczyn każdej z kwalifikacji dyspozycji konotacyjnych.

W kolejnych punktach artykułu omówione zostanie pokrótce zjawisko konotacji i problemy jej opisu, następnie przedstawione ustalenia dotyczące współczesnych grup apozycyjnych w zakresie tego zjawiska, aby w końcu ukazać wnioski dotyczące najdawniejszych rodzimych grup i przedstawić typologię konotacji wewnątrzgrupowej.

1. Konotacja jako mechanizm semantyczny i składniowy

Pojęcie konotacji wprowadzone przez Karla Bühlera (1934) i Waltera Porziga (1934) wykorzystywane jest w pracach językoznawczych bardzo różnie (por. Buttler, 1976), zaś wymagania konotacyjne leksemów bywają rozumiane albo syntaktycznie – jako warunki konieczne nieeliptyczności (por. *Janek kupił książkę* vs. eliptyczne *Janek kupił*), albo semantycznie – jako warunki kompletności znaczeniowej (pełnoznaczności) (por. Saloni, Świdziński, 1984).

Z punktu widzenia zainteresowania składni konotacja rozumiana jest dwojako (por. Grzegorzczkova, 2004). Bühler (1934) definiował konotację jako otwieranie w tekście miejsca przez jedne formy wyrazowe dla innych form, np. przysłowki mogą sygnalizować pojawienie się czasownika (por. *szybko bieć*), zaś skutkiem dostosowania składniowego będzie oczekiwanie w zdaniu formy rzeczownika w dopełniaczu po liczebniku typu *pięć* i odwrotnie: wystąpienie rzeczownika *kobiet* (w dopełniaczu) może być znakiem obecności w grupie liczebnika typu *pięć* (np. *Na moście stało sześć kobiet*). Konotacja jest w tym ujęciu środkiem grupotwórczym, ponieważ sygnalizuje zależność składniową podrzędnika od nadrzędnika (Grzegorzczkova, 2004).

Inne rozumienie konotacji powiązane jest z właściwościami leksemów i wymaganiami podrzędnika, który uzupełnia znaczeniowo ich treść. Na przykład czasownik *kochać* otwiera miejsce dla rzeczowników w konkretnych formach gramatycznych i funkcjach – stanowi on składnik schematu składniowego NP(M.) – VP – NP(D.), wymaga semantycznie i formalnie wskazania wykonawcy i odbiorcy czynności (ktoś/coś *kocha* kogoś/coś). Konotacja w tym wypadku to mechanizm zdaniotwórczy, determinuje schemat zdania nieeliptycznego.

W dalszej części artykułu na potrzeby analiz grup apozycyjnych przyjęta zostanie następująca rozumienie konotacji:

Konotacja to zapowiadanie przez daną formę wyrazową innej jednostki składniowej. Jednostkę taką nazywać będziemy frazą wymaganą. Fraza wymagana (konotowana przez daną formę wyrazową) to taka jednostka składniowa (grupa, zdanie składowe podrzędne, zdanie składowe właściwe, zdanie-reszta), która musi być do danej formy wyrazowej dołączona, aby zawierające ją wypowiedzenie było pełne, czyli nieeliptyczne. Rozróżnimy [...] trzy typy oddziaływań konotacyjnych: konotację podrzędnika, konotację niepodrzędnika i konotację współskładnika. Realizacja zapowiedzi konotacyjnej danej formy wyrazowej to warunek konieczny nieeliptyczności wypowiedzenia. Nie jest to jednak warunek wystarczający: aby dane wypowiedzenie było nieeliptyczne, muszą być spełnione zapowiedzi konotacyjne wszystkich konstytuujących je form wyrazowych (Saloni, Świdziński, 1984, s. 232–233).

2. Konotacja w grupach apozycyjnych

Zagadnienie konotacji w obrębie współczesnych grup apozycyjnych omówiła wstępnie Krystyna Kallas (1980). W celu ustalenia, który człon w grupie jest konotowany, a który nie, wykorzystywała test na eliptyczność lub nieeliptyczność w zdaniu.

Podstawa jest w tym kontekście niekonotowana, gdy podczas porównania zdania z pełną grupą apozycyjną ze zdaniem z samą podstawą okaże się, że zdanie drugie nie jest eliptyczne, por.: w zdaniu *Pojawiły się termity-żarłoki* w grupie *termity-żarłoki* apozycja nie jest konotowana, ponieważ po jej usunięciu zdanie jest nieeliptyczne: *Pojawiły się termity*. Także: *Lekarz Kowalski przyszedł na dyżur* vs. *Lekarz przyszedł na dyżur*. Pełność zdania – przy założeniu adekwatności opisowej tego pojęcia – bez apozycji, z samą podstawą, to zdaniem Kallas (1980, s. 95) dowód, że podstawa nie jest konotowana.

Z kolei usunięcie podstaw apozycji (kolejno: *termity* oraz *lekarz*) z wyżej wymienionych grup i utworzenie w ten sposób kompletnych zdań ma dowodzić braku konotacji apozycji, por.: *Pojawiły się termity-żarłoki* vs. *Pojawiły się żarłoki*. Także: *Lekarz Kowalski przyszedł na dyżur* vs. *Kowalski przyszedł na dyżur*.

W niektórych wypadkach wypowiedzenia z pełną grupą oraz bez apozycji nie będą jednak mogły zostać uznane za kompletne, por.: *Forma „kotowi” pojawia się często* vs. **Forma pojawia się często* – zdania oznaczone gwiazdką to zdania eliptyczne (Kallas, 1980, s. 95). Także: *Nazwisko Kowalski się odmienia* vs. **Nazwisko się odmienia*. Tym samym dowodzi to, że konstrukcje bez apozycji nie będą tu akceptowalne bez kontekstu, są bowiem eliptyczne. Zatem podstawa konotuje w tych grupach apozycję, gdyż niepełne zdanie bez niej byłoby wadliwe.

Podobnie usunięcie podstaw apozycji w grupach: *forma „kotowi”* oraz *nazwisko Kowalski* spowoduje wadliwość konstrukcji: **„Kotowi” pojawia się często* oraz **Kowalski się odmienia*. Oznacza to, że podstawa jest konotowana w tych grupach (Kallas, 1980).

W konsekwencji Kallas wyróżniła następujące relacje pomiędzy podstawą apozycji a apozycją (1980, s. 97):

- a) podstawa apozycji może być niekonotowana, np.: *termity-żarłoki, lekarz Kowalski, Augustus – Auguścik*;
- b) podstawa apozycji może być konotowana, np.: *szosa E16, hotel „Pod Orłem”, powieść rzeka*;
- c) apozycja jest niekonotowana, np.: *szosa E16, hotel „Pod Orłem”, powieść rzeka, termity-żarłoki, lekarz Kowalski, Augustus – Auguścik*;
- d) apozycja jest konotowana, np.: *forma „kotowi”*; *nazwisko „Kowalski”*.

Na marginesie swych rozważań Kallas zastrzegła: „Pełność treściową bądź eliptyczność tekstu oceniam wyłącznie na podstawie własnej intuicji językowej. Czasem trudno rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z konotacją semantyczną, czy z konotacją składniową” (Kallas, 1980, s. 95). Rzeczywiście to zastrzeżenie jest zasadne. Rozpatrując jej przykład *termity-żarłoki*, trudno jednoznacznie stwierdzić nieeliptyczność zdania *Pojawiły się żarłoki* i jego kompletność semantyczną. Stoi ono bowiem na granicy adekwatności referencyjnej w porównaniu ze zdaniem zawierającym pełną grupę.

Z kolei usunięcie w grupie *hotel „Pod Orłem”* podstawy *hotel* wcale musi generować zdania eliptycznego (por. *Spalimy w hotelu „Pod Orłem”* vs. *Spalimy „Pod Orłem”*). Wbrew opinii Kallas można by w tym przykładzie zaliczyć podstawę do jednostek niekonotowanych.

Także uznanie w wyrażeniu *forma* „*kotowi*” wymogu istnienia podstawy okazuje się dyskusyjne, gdyż można sobie wyobrazić nieeliptyczną konstrukcję typu: „*Kotowi*” to błędna postać rzeczownika „*kot*” w celowniku.

Podobnie włączenie przez Kallas zdania: **Jechał E16* do zasobu nieeliptycznych w stosunku do „pełnego”: *Jechał szosą E16* może budzić pewne wątpliwości. Takie wyrażenia, jak *E16* czy współczesne *S1*, *A2* używa się jako samodzielnych nazw autostrad czy ich fragmentów. Zatem zdanie: *Jechałem nowo otwartym odcinkiem S1* byłoby w tym wypadku wystarczające dla wskazania referenta.

Bezdiskusyjnie jednak w niektórych wypadkach usunięcie podstawy stałoby się przyczyną negatywnej oceny wypowiedzenia, por. *Czytam powieść rzekę* vs. **Czytam rzekę*.

Zatem kryteria czysto składniowe nie zawsze są wystarczające do oceny eliptyczności bądź nieeliptyczności konstrukcji z apozycjami, a w konsekwencji o przesądzeniu istnienia konotacji lub jej braku. Te wątpliwości odnośnie do konotacji pojawiają się w wielu innych wypadkach, na przykład w odniesieniu do czasowników (por. Grzegorzczkova, 2004).

3. Konotacja w średniowiecznych grupach apozycyjnych

Rozpatrując konotację wewnątrz średniowiecznych grup apozycyjnych, chcę rozpocząć analizę od odpowiedzi na pytania, czy i w jakim stopniu brak potencjalnej podstawy apozycji lub apozycji skutkowałby eliptycznością całości. Członem konotującym byłyby – zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami – ten rzeczownik lub jego ekwiwalent, który otwierałby miejsce dla obligatoryjnego lub fakultatywnego członu tak, aby w sumie powstała fraza pełna, nieeliptyczna.

Poniżej omówione zostaną kolejno przykłady relacji wewnątrz grup, które stanowiły niejako reprezentacje zależności w zakresie konotacji na podstawie wyekscerpowanego materiału ze wszystkich najdawniejszych tekstów. Wstępny podział został dokonany z wykorzystaniem testu na nieeliptyczność, kwalifikujący poszczególne wyrażenia do zasobu jednostek konotowanych lub niekonotowanych.

Każde pierwsze zdanie w kolejnych podgrupach to przykład tekstowy skonfrontowany (vs.) ze zmodyfikowanym zdaniem testowym – bez podstawy lub bez apozycji, wylidowany składnik oznaczono [...].

3.1. Niekonotowana podstawa

Najliczniej w zabytkach reprezentowane okazały się grupy z niekonotowaną podstawą. Usunięcie z takiego wyrażenia podstawy dawało w efekcie zdanie akceptowalne, por.:

- Jako **Piotr burmistrz** z Koźmina zachował sie csnie a dobrze w mieście w Koźminie, a nie jest żadnego dobrego zdraźca (RPyzdr 683)
vs. Jako [...] **burmistrz** z Koźmina zachował sie csnie a dobrze w mieście w Koźminie, a nie jest żadnego dobrego zdraźca;
- Dokonały są się księgi praw oświeconych książąt mazoweskich na przykazanie oświeconego **księdza Bolesława**, bożą miłością **księdza pana i dziedzica** czyrskie-

go, wyłożone s łacińskiego w polski wykład przez poczetnego **księdza Macieja** s Rożana, **pisarza** skarbnego, **kanonika** warszewskiego **i plebana** czyrskiego (Sul 112)

vs. Dokonały są się księgi praw oświeconych książąt mazoweskich na przykazanie oświeconego [...] **Bolesława**, bożą miłością **księdza pana i dziedzica** czyrskiego, wyłożone s łacińskiego w polski wykład przez poczetnego [...] **Macieja** s Rożana, **pisarza** skarbnego, **kanonika** warszewskiego **i plebana** czyrskiego (Sul 112)

- tedy my skazalismy **Mikołaja brata** Fałkowa w tej rzeczy nie słuhać a pierwsze skazanie sędziej moc mieć (Dział 35)
vs. tedy my skazalismy [...] **brata** Fałkowa w tej rzeczy nie słuhać a pierwsze skazanie sędziej moc mieć;
- Tedy rzekła stara **pani**, jej **matka** (OrtMac 26v: 39)
vs. Tedy rzekła [...] jej **matka**;
- jakoż to świadszą ony trzy **przezdziatkinie**, **Sara**, **Anna a Rebeka** (Rozm 46)
vs. jakoż to świadszą [...] **Sara**, **Anna a Rebeka**.

3.2. *Niekonotowana apozycja*

Niemal równie liczna jak podgrupa 3.1. okazała się ta, reprezentowana przez wyrażenia z niekonotowanymi apozycjami. W zasadzie obie można by połączyć w jedną – co zostanie w końcu uczynione w podsumowaniu. Na razie jednak z formalnej przyczyny odseparowano je od siebie i zilustrowano odrębnymi przykładami. Elipsa apozycji w poniższych przykładach nie wpływała na pozytywny wynik oceny przekształconego zdania jako konstrukcji pełnej, por.:

- A nalazwszy jeden drogi **kamień, margarytę** (Rozm 342)
vs. A nalazwszy jeden drogi **kamień** [...];
- a także **Jakuba i Jana, syny** Zebedeuszowe, ktorzy byli towarzysze Szymunowi (Zam Luc 7v)
vs. a także **Jakuba i Jana** [...], ktorzy byli towarzysze Szymunowi;
- We czwartek o **dwu synu** obu siostr Panny Maryjej, **dwu Jakubu** (MW 53r)
vs. We czwartek o **dwu synu** [...] obu siostr Panny Maryjej.

Naturalnie w każdym z przykładów zamieszczonych w podpunktach 3.1. oraz 3.2. pełna grupa apozycyjna miała większą adekwatność referencyjną i opisową, ale temu właśnie służą apozycje – dopowiadaniu, objaśnianiu, wyodrębnianiu itp. Jednak test na eliptyczność dowodzi, że w zdaniach z podgrup 3.1. oraz 3.2. człony wyrażen są niekonotowane.

3.3. *Konotowana podstawa*

W poniższych przykładach test wskazuje, że usunięcie podstawy dałoby w efekcie konstrukcje niepełne, eliptyczne, zatem apozycje konotuje tu podstawy, por.:

- **Maryja**, światła **roża**, / wspomóż, ac nas nie poźrze / Piekło (ZMat)
vs. *[...] światła **roża**, / wspomóż, ac nas nie poźrze;

- Pozdrowiona bądź **Maryja, studnice i cudności** spowiedników świętych! (Naw 86r)
vs. Pozdrowiona bądź [...] **studnice i cudności** spowiedników świętych!

Przykłady powyższe można porównać z wyrażeniem odnoszącym się do tej samej postaci, ale zawierającym niekonotowaną podstawę, której usunięcie nie skutkuje eliptycznością:

- Maryja, Matuchno** Boża, / Tyś jeś woniająca roża (AKie)
vs. [...] **Matuchno** Boża, / Tyś jeś woniająca roża.

Podstawa – obligatoryjna – występowała ponadto w grupach złożonych z zaimka (nie w wołacz) oraz apozycji; bez apozycji konstrukt był nieakceptowalny, por.:

- Wierzym w **cię, Jezu Kryste** (LDor)
vs. *Wierzym w [...] **Jezu Kryste** (LDor);
- Chwała **tobie, Gospodzinie** (CTob)
vs. *Chwała [...] **Gospodzinie**;
- Z głębokości wołałem k **tobie, Panie** (GWac)
vs. Z głębokości wołałem k [...] **Panie**.

W tej podgrupie znalazły się też wyrażenia zwierające dystrybucyjne ekwiwalenty rzeczowników np. w tytułach dzieł lub ich fragmentów, por.: *To też już stoi wyszszej pod rubryką o posażeniu dziewek* (Sul 67). W tym wypadku usunięcie podstawy czyniłoby konstrukcję eliptyczną:

- To ustawienie już złożono jest i oprawi<o>no przez ono **kapitulum Contingit et infra**, wyszszej pod **rubryką O pozwiech** (Sul 66)
vs. *To ustawienie już złożono jest i oprawi<o>no przez [...] **Contingit et infra**, wyszszej pod **O pozwiech**;
- To też prawo a ustawienie jest już wyszszej oprawiono w **kapitule Praeterea**, pod **rubryką O niestaniu** (Sul 70)
vs. *To też prawo a ustawienie jest już wyszszej oprawiono w [...] **Praeterea**, pod [...] **O niestaniu**.

Dotyczyło to także wyrażen, w których apozycje użyte zostały metajęzykowo, choć w tym wypadku podstawę można by uznać za niekonotowaną, np.:

- To **słowo abba** po żydowsku tako wiele rzeczono, jako ociec (Rozm 596)
vs. * [...] **abba** po żydowsku tako wiele rzeczono, jako ociec. (?)

3.4. Konotowana apozycja

Ostatnią podgrupę wypełniały przykłady wyrażen z obligatoryjną bądź fakultatywną apozycją, której elipsa skutkowałaby grupą niepełną i powierzchniowo nieakceptowalną.

Jako pierwsze można wymieni zdania z zaimkiem jako podstawą, niemającą bez apozycji denotatu, por.:

- **Ty**, miłosierny **Gospodnie, złutowniku** nędznych i **ucieszniku** miłosierny, racz się nade mną zmiłować (Rozm 3)
vs. * **Ty** [...] racz się nade mną zmiłować;

- A ty, **Panie**, smiłuj sie nad nami (GWac)
vs. * A ty [...] smiłuj sie nad nami.

Podobnie należałoby uznać, że podstawa PAN/PANI w poniższych przykładach mogła mieć charakter grzecznościowy, choć z istotnymi zastrzeżeniami kulturowymi (por. Zbróg 2019), np.:

- jako **pani Helena** (z) swym synem Świąszkiem wzięła gwałtem użytku **paniej Wichnie** w Kleczewie jako dwadzieści grzywien (RKości 221)
vs. *jako **pani [...]** (z) swym synem Świąszkiem wzięła gwałtem użytku **paniej [...]** w Kleczewie jako dwadzieści grzywien;
- Jakom ja nie wręczyła **pana Więceńca** za wywiarowanie dziedziny Garbow (RPyzdr 886)
vs. Jakom ja nie wręczyła **pana [...]** za wywiarowanie dziedziny Garbow;
- Iże **pan Stanisław...** zastawił szubę, tobołę, dekę... **panie Margorzecie** (RKości 1424)
vs. * Iże **pan [...]** zastawił szubę, tobołę, dekę... **panie [...]**;
- K temu rzekł Hannu<sz>: **Panie wojcie** (OrtMac 66r)
vs. K temu rzekł Hannu<sz>: **Panie [...]**.

Usunięcie apozycji z wyrażen z członem IMIĘ skutkowałoby zdaniem eliptycznym, por.:

- A oto człowiek był w Jerusalem, chtoremu **jimię Symeon** (Zam Luc II 4r 25)
vs. A oto człowiek był w Jerusalem, chtoremu **jimię [...]**;
- Tej wielebnej dziewicy będzie **imię Maryja** (Rozm 3)
vs. Tej wielebnej dziewicy będzie **imię [...]**;
- Tedy miłe dzieciątko obrzezano i zd<zi>ali mu **imię Jesus** (Rozm 73)
vs. * Tedy miłe dzieciątko obrzezano i zd<zi>ali mu **imię [...]**.

W końcu wspomnieć należy o grupach wymienionych w podpunkcie 3.3., zawierających jako apozycję tytuł jakiegoś dzieła lub jego fragmentu lub apozycję metajęzykową. Jej elizja dawała w efekcie konstrukcję nieakceptowalną, por.:

- To też mowi<my> wyszszej w **kapitulum „Ut noxius”** pod **rubryką o jigraczach** (Sul 70)
vs. To też mowi<my> wyszszej w **kapitulum** pod **rubryką [...]**;
- K temu odpowiada święty Augustyn w **księgach O sjeđnaniu ewanjelist** (Rozm 703)
vs. K temu odpowiada święty Augustyn w **księgach [...]**;
- <To **słowo**>**Korrozaim** wyprawia się tajnica moja mnie (Kśw cr 12)
vs. <To **słowo**> [...] wyprawia się tajnica moja mnie;
- a to więc słuła filatryja, od tego żydowskiego **słowa phylare** [...], a od drugiego **słowa chorat** (Rozm 180)
vs. *a to więc słuła filatryja, od tego żydowskiego **słowa [...]**, a od drugiego **słowa [...]**.

4. Zestawienie kompleksów apozycyjnych pod względem konotacyjnym

Biorąc pod uwagę wyżej opisane zależności co do podstaw i apozycji konotowanych oraz niekonotowanych, można opracować typologię całościowo ujmującą zależności pomiędzy członami grup apozycyjnych odnośnie do konotacji. Dla zilustrowania testu najpierw podano cały przykład, a następnie fragmenty z wycelowanymi fragmentami grup.

4.1. Niekonotowana podstawa i niekonotowana apozycja

Oba człony nie były wymagane ani fakultatywnie, ani obligatoryjnie; brak czy to podstawy, czy apozycji nie wpływał na poczucie eliptyczności całego zdania, por.:

- jako **ksiądz Mikołaj** nie rączył Pawłowi w <...> **Dobiesławie jego siostrze** zaw<iet>u na Strychowie wziąć ośmidzieści grzywien (RGniez 215)
jako **ksiądz [...]** nie rączył Pawłowi w <...> **Dobiesławie [...]** zaw<iet>u na Strychowie wziąć ośmidzieści grzywien
vs.
jako **[...] Mikołaj** nie rączył Pawłowi w <...> jego **siostrze [...]** zaw<iet>u na Strychowie wziąć ośmidzieści grzywien;
- Jest kto ma lepsze prawo k tym dzieciom, niżli moja **żona**, tych dzieci **matka** (OrtMac 16r: 17)
Jest kto ma lepsze prawo k tym dzieciom, niżli moja **żona [...]**
vs.
Jest kto ma lepsze prawo k tym dzieciom, niżli **[...]** tych dzieci **matka**.

4.2. Konotowana podstawa i niekonotowana apozycja

Usunięcie podstawy mogłoby dawać w efekcie poczucie niepełności zdania, zaś pozabawienie wyrażenia apozycji nie wpływało na jego eliptyczność, np.:

- **krzyżu**, nasze **zbawienie**, Wszystkich grzesznych **ucieszenie**, Zaszczyc nas ode wszego złego / I od nieprzyjaciela dusznego (BPozd)
*[...] nasze **zbawienie**, Wszystkich grzesznych **ucieszenie**, Zaszczyc nas ode wszego złego / I od nieprzyjaciela dusznego
vs.
krzyżu, **[...][...]**, Zaszczyc nas ode wszego złego / I od nieprzyjaciela dusznego.

4.3. Konotowana podstawa i konotowana apozycja

Usunięcie podstawy lub apozycji czyniłoby ze zdań jednostki niepełne w kontekście, czyli eliptyczne, por.:

- Wierzym w **cię**, **Jezu Kryste** (LDor)
*Wierzym w **cię [...]** (LDor)
vs.
*Wierzym w **[...] Jezu Kryste** (LDor);

- a w drugich sztukach przez **kapitulum Statuimus, O uniesieniu dziewek** i przez **kapitulum Quicumque, O gwałtowem usilstwie dziewic** (Sul 70)
*a w drugich sztukach przez **kapitulum [...]** i przez **kapitulum [...]**
vs.
* a w drugich sztukach przez **[...] Statuimus, O uniesieniu dziewek** i przez **[...] Quicumque, O gwałtowem usilstwie dziewic**.
- A szóstego miesiąca posłan jest anjoł Gabryjeł od Boga do miasta galilejskiego, chtoremu **jimię Nazaret** (Zam Luc 2r 26)
- * A szóstego miesiąca posłan jest anjoł Gabryjeł od Boga do miasta galilejskiego, chtoremu **jimię [...]**
vs.
A szóstego miesiąca posłan jest anjoł Gabryjeł od Boga do miasta galilejskiego, chtoremu **[...] Nazaret**.

4.4. Konotowana apozycja i niekonotowana podstawa

Grupa bez apozycji dawałaby w efekcie zdanie eliptyczne¹, por.:

- Aboim iże po grecku „agnus” rzeczon jest od tego **słowa „agnon”**, koreż się mini ‚miłościwy’, albo po łacinie rzeczon jest „agnus” [rzechon jest] od tego **słowa „agnosco”** (Rozm 200)

Aboim iże po grecku „agnus” rzeczon jest od **[...] „agnon”**, koreż się mini ‚miłościwy’, albo po łacinie rzeczon jest „agnus” [rzechon jest] od **[...] „agnosco”**

vs.

*Aboim iże po grecku „agnus” rzeczon jest od tego **słowa [...]**, koreż się mini ‚miłościwy’, albo po łacinie rzeczon jest „agnus” [rzechon jest] od tego **słowa [...]**.

5. Obecność konotacji vs. brak konotacji w grupach apozycyjnych

Ustalenie, czy konotacja badanych grupach rzeczywiście występuje, czy jej brak jest w wielu wypadkach niejednoznaczne. Wydaje się, że z uwagi na specyfikę grup apozycyjnych dość wyraziste byłyby jedynie przykłady synonimicznych członów tworzących grupę typu:

- aż mu będzie **prawem orzelem** przysądzono (OrtMac 18v: 12).
Po usunięciu podstawy lub apozycji zdanie będzie kompletne w kontekstach oraz pod względem treści:

¹ Krystyna Kallas tego typu wyrażenia włączała do grup współkonotowanych (1980: 53).

aż mu będzie [...] **ortelem** przysądzono

vs.

aż mu będzie **prawem** [...] przysądzono.

Podobnie w zdaniu:

- Jako Mieliński poł dziedziny rzeczonyj Radzieszewo wydzierzał trzydzieści lat w **mirze**,

w **pokoju** do zazwania (RPozn 1511)

wydzierzał trzydzieści lat [...] w **pokoju**

vs.

wydzierzał trzydzieści lat w **mirze** [...].

W wielu wypadkach doszukiwanie się „pełności treściowej” czy „braku eliptyczności” skłaniać musiałby w efekcie do dość subiektywnego osądu. Interesujący może być w tym kontekście podany przez Kallas przykład niepełnej konstrukcji zdaniowej w parze: *Nosił nazwisko Kowalski* vs. **Nosił nazwisko* (1980: 96). W realiach średniowiecznych, a nawet jeszcze dużo później zdanie *Nosił nazwisko* byłoby kompletne pod względem treści, choć nie w podanym kontekście. Jednak inne przykłady Kallas pomijają przecież kontekst, por.: *Jechał szosą E16* vs. *Jechał szosą* (jako akceptowalny wariant pełny, mający dowodzić, że podstawa nie jest konotowana).

Wydaje się, że należałoby rozważyć konotację podstawy także w innych typach zdań, na przykład w wypadku, gdy wyrażenie tworzyły dwie nazwy własne, por.: *A toć my mamy przykładem {święte} Maryje Magdolany uczynić, iżbychom się w naszych grzeszech ocucili* (Gn 14r). Pełność nazwy *Maryja Magdolana* w odniesieniu do konkretnego referenta powoduje, że apozycja wymaga wystąpienia w podstawie członu *Maryja* i wskutek tego nieakceptowane byłoby zdanie: **A toć my mamy przykładem {święte} [...] Magdolany uczynić, iżbychom się w naszych grzeszech ocucili*. Można by także sądzić, że pominięcie apozycji dawałoby w konsekwencji zdanie niepełne w tym kontekście: (?) *A toć my mamy przykładem {święte} Maryje [...] uczynić, iżbychom się w naszych grzeszech ocucili*. W konsekwencji człony grupy byłyby współkonotowane.

Zakończenie

Na podstawie oglądu wyekscerpowanego materiału można dokonać uogólnionej obserwacji odnośnie do konotacji wewnątrz grup apozycyjnych w formie poniższej tabeli.

Tab. 1. Konotacja w zakresie podstawy i apozycji w średniowiecznych grupach apozycyjnych

PODSTAWA	APOZYCJA	
	NIEKONOTOWANA	KONOTOWANA
NIEKONOTOWANA	prawo ortel ksiądz Mikołaj Mikołaja brata	słowo „agnon” ty, Panie
KONOTOWANA	krzyż, nasze zbawienie Maryja, studnice i cudności	jimię Nazaret kapitulum „Ut noxius”

Przykłady z najstarszych polskich tekstów pisanych dowodzą, że wewnątrz grup apozycyjnych istniały zarówno konotowane, jak i niekonotowane podstawy i apozycje. Jednak konkretne ustalenia odnośnie do tego, który z członów w danej konstrukcji był konotowany lub nie, a także tego, które wymaganie było obligatoryjne, a które fakultatywne wymaga rozważenia i indywidualnej interpretacji – także w kontekście rozstrzygnięć, przedstawionych przez Krystynę Kallas w jej monografii, ponieważ można je reinterpretować również z tego powodu, że konotacja jest różnie rozumiana w pracach lingwistycznych, a kryteria semantyczne lub składniowe nie zawsze są możliwe do jednoznacznego zastosowania w praktyce badawczej.

Wykaz skrótów

In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. [*Corpus of Old Polish Texts to the Year 1500*]. [In Polish]:

BPozd – *Bądź pozdrowion, Krzyżu Pana Wszemchnego*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*.

CTob – *Chwała tobie, Gospodzinie...*

Dzial – *Kodeks Działyńskich*.

Gn – *Kazania gnieźnieńskie*.

GWac – *Godzinki Waclawa*. In: Kśw – *Kazania świętokrzyskie*.

LDor – *Doroteja cna, dziewko czysta...* (*Legenda o św. Dorocie*).

MW – *Modlitwy Waclawa*.

Naw – *Książeczka do nabożeństwa Jadwigi księżniczki polskiej, tzw. Książeczka Nawojki*.

OrtMac – *Wyroki sądów miejskich czyli ortyle*.

PF – *Psalterz floriański*.

R XXII – *Kazanie na dzień Wszech Świętych*.

Rozm – *Rozmyślanie przemyskie*.

Sul – *Kodeks Świętosławów*.

Zam – *Ewangelia Zamoyskich*.

ZMat – *Zdrowa, Matko syna bożego...*

Leksz – Lekszycki, J. *Die ältesten grosspolnischen Grodbücher. I Lipsk 1887, II Lipsk 1889. Publicationen aus den Königlichen Preussischen Staatsarchiven [Publications from the Royal Prussian State Archives]*, t. XXXI, XXXVIII. [In German].

RGiez – *Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV wieku [Wielkopolska Court Rota from the 14th to the 15th Century]*, 1981. T. V: *Rotę gnieźnieńskie [Gniezno Rota]*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraskiewicz. Wrocław, s. 76–274. [In Polish].

RKości – *Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV wieku [Wielkopolska Court Rota from the 14th to the 15th Century]*, 1967. T. III: *Rotę kościańskie [Koscian Rota]*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraskiewicz. Wrocław. [In Polish].

RPozn – *Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV wieku [Wielkopolska Court Rota from the 14th to the 15th Century]*, 1959. T. I: *Rotę poznańskie [Poznan Rota]*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraskiewicz. Poznań. [In Polish].

Bibliografia

Buttler, D., 1976. *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny [Syntactic Innovations of Contemporary Polish]*. Warszawa: PWN. [In Polish].

Bühler, K., 1934. *Sprachtheorie [Language Theory]*. Jena: Gustav Fischer. [In German].

Grzegorzczukowa, R., 2022. *Wykłady z polskiej składni [Lectures on Polish Syntax]*. Warszawa: PWN. [In Polish].

Kallas, K., 1980. *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim [Appositional Groups in Contemporary Polish]*. Toruń: Wydawnictwo UMK. [In Polish].

Porzig, W., 1934. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen [Essential Relationships of Meaning]. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur [Contributions to the History of German Language and Literature]*, LVIII, 70–85. [In German].

Saloni, Z., Świdziński, M., 1984. *Składnia języka polskiego [Syntax of the Contemporary Polish Language]*. Warszawa: PWN. [In Polish].

Zbróg, P., 2019. *Grupy apozycyjne w staropolszczyźnie. [Appositional Groups in Old Polish]*. Warszawa: PWN. [In Polish].